HET LAND VAN WAAS IN OUDE KAARTEN II

DIGITALE VERSIE VAN DE TENTOONSTELLING IN HET MERCATOR MUSEUM IN SINT-NIKLAAS TUSSEN 2 FEB EN 6 SEPT 2020

Het MERCATOR MUSEUM in CORONA tijden

1.
SEBASTIAN MÜNSTER

De comitatu Flandriae

uit Cosmographia, 1544

In 1544 publiceert de Duitse wetenschapper Sebastian Münster zijn werk *Cosmographia*. Het is een zeer succesvol boek dat in verschillende talen wordt vertaald en vele malen wordt uitgegeven. Münster beschrijft erin de geografie van de 16de eeuw, na de periode van de grote ontdekkingen, en illustreert de tekst met kaarten in houtsnede. Kaarten van streken die nog niet werden geëxploreerd, worden bevolkt met figuren uit mythen en fabels. Op dit kaartje van het graafschap Vlaanderen komen niet zoveel plaatsnamen voor, maar het Land van Waas (*Land va Was*) wordt toch prominent vermeld!

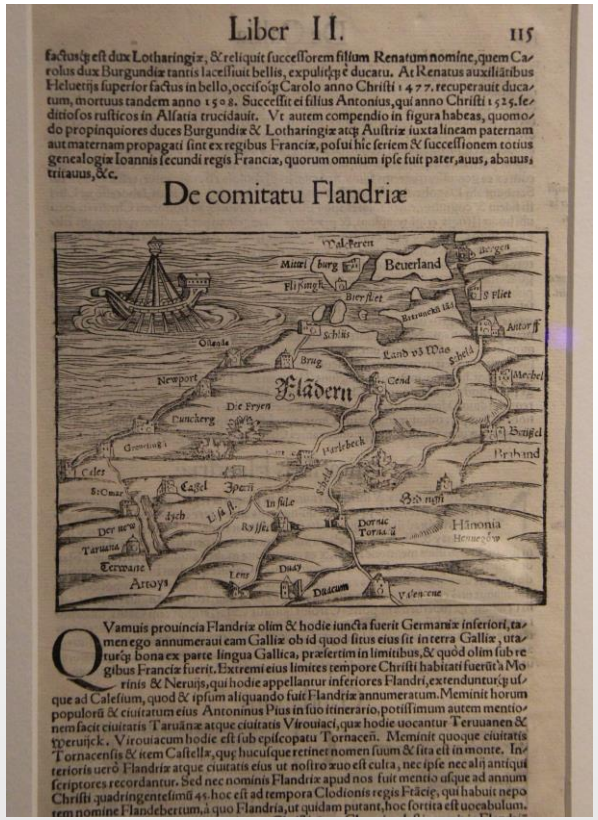

Liber II. 115

factusq; est dux Lotharingiæ, & reliquit successorem filium Renatum nomine, quem Carolus dux Burgundiæ tantis lacessiuit bellis, expulitq;q; è ducatu. At Renatus auxiliãtibus Heluetijs superior factus in bello, occiso q; Carolo anno Christi 1477. recuperauit ducatum, mortuus tandem anno 1508. Successit ei filius Antonius, qui anno Christi 1525. seditiosos rusticos in Alsatia trucidauit. Vt autem compendio in figura habeas, quomodo propinquiores duces Burgundiæ & Lotharingiæ atq; Austriæ iuxta lineam paternam aut maternam propagati sint ex regibus Franciæ, posui hic seriem & successionem totius genealogiæ Ioannis secundi regis Franciæ, quorum omnium ipse fuit pater, auus, abauus, tritauus, &c.

De comitatu Flandriæ

QVamuis prouincia Flandriæ olim & hodie iuncta fuerit Germaniæ inferiori, tamen ego annumeraui eam Galliæ ob id quod situs eius sit in terra Galliæ, utaturq; bona ex parte lingua Gallica, præsertim in limitibus, & quòd olim sub regibus Franciæ fuerit. Extremi eius limites tempore Christi habitati fuerũt à Morinis & Neruijs, qui hodie appellantur inferiores Flandri, extenduntur q; usque ad Calesium, quod & ipsum aliquando fuit Flandriæ annumeratum. Meminit horum populorũ & ciuitatum eius Antoninus Pius in suo itinerario, potissimum autem mentionem facit ciuitatis Taruãnæ atque ciuitatis Virouiaci, quæ hodie uocantur Teruuanen & Peruijck. Virouiacum hodie est sub episcopatu Tornacen. Meminit quoque ciuitatis Tornacensis & item Castellæ, quę hucusque retinet nomen suum & sita est in monte. Interioris uerò Flandriæ atque ciuitatis eius ut nostro æuo est culta, nec ipse nec alij antiqui scriptores recordantur. Sed nec nominis Flandriæ apud nos fuit mentio usque ad annum Christi quadringentesimũ 45. hoc est ad tempora Clodionis regis Fræcię, qui habuit nepotem nomine Flandebertum, à quo Flandria, ut quidam putant, hoc sortita est uocabulum.

2.
JACOB VAN DEVENTER

Zelandicarum Insularum Exactissima et nova descriptio, auctore D. Iacobo a Daventria

s.d. (1584?)

In 1570 maken zowel het graafschap Vlaanderen (met het Land van Waas) als de provincie Zeeland nog deel uit van de XVII Provinciën (gecentraliseerd door keizer Karel V in de eerste helft van de 16de eeuw), al is de opstand van de Nederlanden tegen het Spaanse gezag onder Filips II dan al begonnen (cfr. de Beeldenstorm in 1566). Abraham Ortelius, tijdgenoot en collega van Gerard Mercator, publiceert in 1570 zijn verzamelwerk *Theatrum Orbis Terrarum*, de eerste moderne atlas. Voor het eerst brengt hij kaarten van alle bekende delen van de wereld samen op hetzelfde formaat in boekvorm. Hij graveert deze kaarten niet zelf, zoals Mercator, maar maakt gebruik van het werk van tijdgenoten. Deze kaart van de provincie Zeeland is van de hand van Jacob van Deventer. Deze cartograaf is vooral bekend als auteur van een stedenatlas met plattegronden van steden uit de Nederlanden en door zijn streekkaarten.

3.
GERARD MERCATOR

Zelandia Comitatus

uit Galliae tabulae geographicae

Duisburg, 1585

Gerard Mercator werkt, net zoals Ortelius, aan een kaartenbundel. Het Atlas-project van Mercator wordt in verschillende fasen gerealiseerd, naargelang het werk vordert: het eerste deel *Galliae tabulae.. ..* (met kaarten van Frankrijk, Zwitserland, de Nederlanden en het Duitse rijk) verschijnt in 1585; het tweede deel *Italiae, Sclavoniae..* (Italië, Balkan en Griekenland) in 1589. Kort na zijn dood wordt de volledige Atlas gepubliceerd (1595), op initiatief van Mercators zoon Rumold.

Het Land van Waas ziet u ook terug op andere kaarten van Mercator in de vaste opstelling van het museum:

- op de wandkaart van Vlaanderen,
  Vlaenderen Exactissima Flandriae descriptio, 1540

- op de kaart van het graafschap Vlaanderen,
  Flandria comitatus, uit het eerste deel van de atlas *Galliae tabulae...*, 1585.

4.
PAUL VAN OVERBEKE

Warachtighe afbeeldinghe vander Stadt Hulst met alle de omligghen(de) Sterckten, soo de selue haer verthoonen vant fort de Clinghe, beleeghert den 10. Julij 1596 door den doorluch: Princhen den Cardinael Albert Gouuernr en Capiteijn Generael voor de Cathol: Maiesteijt in sijne nederlãden, ende ingenomen met apoinctement den 18. Augustus

Deze prent illustreert de inname van Hulst op 18 augustus 1596 door de troepen van Albrecht van Oostenrijk. Hij is de nieuwe landvoogd in de Zuidelijke Nederlanden, door Filips II aangesteld, nadat hij eerder kardinaal en aartsbisschop van Toledo was. Hulst was in handen van de noordelijke legers o.l.v. Maurits van Nassau gevallen in 1591. Filips II laat zijn dochter Isabella in 1599 trouwen met Albrecht en geeft hen de Nederlanden als bruidsschat.

5. EIGENTLICHE ABBILDUNG CALLOO

Eigentliche Abbildung der Schantzen Calloo, Verbroek und Beverschen-Dijck und wie solche von den Holländern bevestiget, und wie sie von den Spanischen wieder dar aus geschlagen worden

1638

De schansen van Kallo, Verrebroek en de Beverse dijk worden in 1638 door de Spanjaarden heroverd op de Noordelijke Republiek. De bevelhebber Willem van Nassau lijdt zware verliezen op de schorren en slikken tussen Kallo en Liefkeshoek. Forten, versterkingen en schansen spelen in de geschiedenis van het Waasland een belangrijke rol. De Scheldedijken in handen krijgen is van enorm strategisch belang tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De inundatie of het moedwillig onder water zetten van land door middel van het doorsteken van dijken is een vaak gebruikte tactiek. Door het water worden legers in hun opmars gehinderd en moeten belegeringen afgebroken worden. De Scheldepolders zien er dan vaak troosteloos uit: bij vloed één grote watervlakte met hier en daar een kerktoren, restanten van huizen, boerderijen en dijken.

6. MICHAËL FLORENTINUS VAN LANGREN

Description de Santvliet la rivière Schelde Et Pais de Hulst

1640

Deze kaart van het Scheldegebied is georiënteerd naar het westen. Een schipbrug verbindt Antwerpen met het veer op de linkeroever. De Schelde wordt voorbij Doel de Honte genoemd en vloeit richting Bergen op Zoom. Vanaf de sluis bij Voorhout Hof wordt de Parmavaart ingetekend. Ten noorden van Doel zijn de dijken van het Land van Saeftinge doorgestoken, zodat het grootste deel van de Wase polders is ondergelopen. De forten stroomafwaarts Antwerpen worden met A of B aangeduid: A voor de forten onder Spaans gezag, B voor de forten in handen van de Hollandse Republiek, de vijand.

Linksboven een cartouche met de wapens van D. Diego Filippe de Guzmán, aan wie de kaart is opgedragen. Hij is een Spaanse edelman en bevelhebber, die twintig jaar in de Nederlanden dienst zal doen onder aartshertog Albrecht. Linksonder is de versterkte stad Antwerpen afgebeeld, rechtsonder Bergen op Zoom.
Terwijl veel uitgeweken Vlaamse cartografen hun steentje bijdragen tot de opmars van de Hollandse cartografie in Amsterdam in de 17de eeuw, maakt de familie van Langren de omgekeerde beweging. De stamvader Jacob Floris Van Langren (ca. 1525-1610), tijdgenoot van Mercator, is de eerste globemaker in de Noordelijke Nederlanden. Zijn zoon Arnold Floris vestigt zich in het begin van de 17de eeuw in Brussel en treedt in dienst als hofcartograaf bij de aartshertogen Albrecht en Isabella. De kleinzoon Michaël Florentinus is bekend als ingenieur, cartograaf en astronoom. Kaarten en plannen van versterkingen, wegen en waterwerken van zijn hand zijn bewaard gebleven.

7. JOANNES JANSSONIUS

Flandriae Partes duae, quarum altera proprietaria, altera imperialis vulgo dicitur

1647

Kaart van het oostelijke deel van het graafschap Vlaanderen, gecentreerd rond de toenmalige hoofdstad Gent. Er bestaan verschillende versies van. Dit exemplaar wordt gepubliceerd door Joannes Janssonius in zijn driedelige atlas die verschijnt in 1638 onder de titel *Atlas Novus*, waarna nog verschillende edities volgen. Ook in de *Novus Atlas* van Blaeu (eerste Duitstalige editie 1634 en latere edities) wordt dezelfde kaart opgenomen. De cartouche zal dan de naam van Blaeu vermelden.

De titel en de twee wapenschilden verwijzen naar het onderscheid tussen Staats-Vlaanderen en Rijks-Vlaanderen. Dit laatste was het deel van het aloude graafschap Vlaanderen dat behoorde tot het Heilig Roomse Rijk en rechtstreeks onder de keizer viel. De grens is op deze kaart met goud opgehoogd.

De kaart is opgedragen aan Jacobus Wijts, generaal in het Staatse Leger van de Zeven Provinciën ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog.
Ze is georiënteerd naar het westen.

8. ANTONIUS SANDERUS

Wasia 'T Land van Waes

1644

Origineel gepubliceerd in *Flandria Illustrata*. De kaart *Wasia* verschijnt vanaf 1662 ook in de verschillende edities van de *Novus Atlas* van Blaeu.

Sanderus baseert zich ook op het werk van voorgangers o.a. op het beroemde *Descrittione dei tutti i Pasei bassi* van Ludovico Guicciardini. De bedoeling is aanvankelijk dat de Amsterdamse uitgever Henricus Hondius het werk zal publiceren, maar na de voorbereiding van het eerste deel verkoopt deze het materiaal en de auteursrechten aan het huis Blaeu. De Nederlandse vertaling van *Flandria Illustrata* verschijnt pas in 1735 onder de titel *Verheerlijkt Vlaanderen*.

Het boek is rijkelijk geïllustreerd en de prenten en kaarten erin zijn vaak unieke documenten die veelvuldig worden gekopieerd. Aangezien Blaeu optreedt als drukker en uitgever is het voor hem een koud kunstje om kaarten en plannen uit Sanderus' boek over te nemen in de atlassen die hij zelf uitgeeft.

9. GERAERD COECK

Kaerte van de Vier Ambachten

1664-1665?

De Vier Ambachten (Assenede, Boekhoute, Axel en Hulst) is een bestuurlijke en juridische eenheid in het graafschap Vlaanderen, die in 1242 van gravin Johanna van Constantinopel een keure ontvangt, waardoor een samenwerkingsverband ontstaat. In de loop van de Tachtigjarige Oorlog wordt het noordelijk deel geleidelijk door de Republiek der Verenigde Nederlanden ingepalmd.

In 1664 wordt de grens tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden definitief vastgesteld. Het gebied van de Vier Ambachten bestaat nu uit een Nederlands deel (Oost-Zeeuws-Vlaanderen) en een Belgisch deel. Origineel wordt deze kaart gepubliceerd in *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus, deel II, uitgegeven door Joan Blaeu in 1644. De kaart wordt ook opgenomen in de *Grooten Atlas* van Blaeu, editie 1664-1665 en andere.

10.
JOAN EN CORNELIUS BLAEU

Episcopatus Gandavensis

uit *Atlas Maior* (eerste editie Latijn 1662)

De kaart van het oude bisdom Gent verschijnt oorspronkelijk in het eerste deel van de *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus in 1641. Zoals andere kaarten uit dit werk neemt de uitgever J. Blaeu deze kaart ook op in zijn eigen atlassen.

De kaart is opgedragen aan Antonius Triest, bisschop van Gent.

11. NICOLAAS VISSCHER

Niewe Kaerte van t Landt van Waes ende Hulster Ambacht, vertoonen-de oock de Stroomen van de Ooster ende Wester Schelde

Amsterdam, P. Schenk, s.d.

Nicolaas Visscher senior (1618-1679) en junior (1649-1702) volgen het spoor van resp. hun vader en grootvader Claes Janszoon Visscher (1587-1652), die in Amsterdam in de Kalverstraat in de eerste helft van de 17de eeuw een zeer succesvol bedrijf uitbouwt, gespecialiseerd in kaarten en prenten. Zij verdienen goed geld aan de actualiteit: historische prenten van belegeringen en veldslagen, oorlogskaarten, atlassen en grote wandkaarten. Na de dood van Visscher junior zet zijn weduwe de zaak verder, maar wanneer ook zij overlijdt in 1726 worden vele koperplaten door Pieter Schenk aangekocht.

Hij geeft kaarten van Visscher opnieuw uit met de vermelding *nunc apud Petrum Schenk*. Ook zijn zoon Pieter Schenk junior volgt dezelfde werkwijze. Zie onderaan in de marge: *nunc apud* (nu bij) *Pet: Schenk Iunior; Visscher excudebat* (producent of uitgever).

Twee generaties lang is het drukkers- en uitgeversbedrijf van Schenk in een vennootschap met dat van Valck verbonden gebleven. Het huis Schenk en Valck is niet zozeer bekend voor de uitgave van originele kaarten, maar hun specialiteit is het opkopen en hergebruiken van oude koperplaten, niet alleen van Visscher maar ook van Blaeu en Janssonius.

12. MORTIER

Nieuwe Kaart van Staats Vlaanderen in haare Liemieten volgens conventie van den Jaare 1664 met den Zuidelijken arm der Schelde en de Forten tot Antwerpen, met de Indijkingen der Schorren van de Hoofdplaat, Kieldrecht, Rygerbosch, Absdaal, Moncado en Canisveld, als meede de Sas en Suatie Sluisen in de vaarten van Hulst en Axel en het toedammen van de vaart van Sas van Gent met de daar in gelegde Sluis, tot het formeeren der grootte Inundatie tusschen het Oude Fort Verboom en het Sas van Gent

Amsterdam, Mortier Covens en Zoon, ca. 1800

Het huis Covens en Mortier is de belangrijkste cartografische uitgeverij in het Amsterdam van de 18de eeuw. Het is een familiebedrijf dat onder verschillende benamingen actief is: van 1721 tot 1778 Covens en Mortier, van 1778 tot 1794 J. Covens en Zoon en tussen 1794 en 1866 heet het bedrijf Mortier, Covens en Zoon. Deze kaart, die de toestand weergeeft in 1664, wordt heruitgegeven rond 1800.

13.
MICHEL VAN LOCHOM

Carte des environs de Sas et pais Gantois

Parijs, 1ste helft 17de eeuw

Michel van Lochom wordt geboren in Antwerpen in 1601 en treedt daar op jonge leeftijd toe tot de Sint-Lucasgilde. Hij verhuist naar Parijs rond 1624 en is daar tot zijn overlijden in 1647 actief als graveur, drukker en prentenhandelaar. Hij graveert vooral historische onderwerpen en mag zich *graveur du Roy* noemen. Hij is zeker geen cartograaf, getuige daarvan deze kaart, die vrij slordig is gegraveerd. Opvallend zijn de militaire details: forten, versterkingen, bastions, dijken enz.
Vooral het uitgebouwde Sas (van Gent) springt in het oog, aan het noordelijk eind van het *nouveau canal de t'Sas a Ghent*. Dit is (nog) niet het kanaal van Gent naar Terneuzen, dat pas zal gegraven worden in 1825-1827, in de periode van het Verenigd Koninkrijk onder Willem I, maar de Sassevaart.

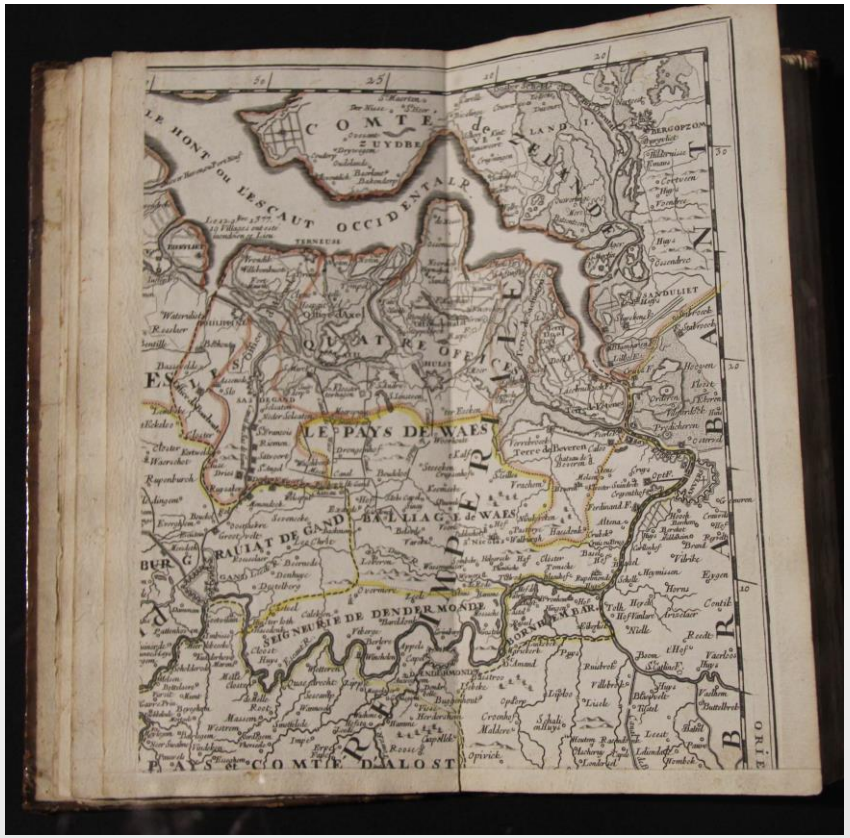

14. TILLEMON

Le Comté de Flandre Divisé en ses Parties, Quartiers, et Iuridictions. Selon les Memoires de Sanderus et de plusieurs Autres Auteurs.

Le Champ de Mars dans les Pays-Bas. En 1692. Ou le Roy commande ses armées en personne, presentée a Sa Majesté pour le service des ses Troupes par son tres-humble serviteur, & fidelle sujet J.B. Nolin

Parijs, J.B. Nolin, 1692

Deze Franse uitgave bevat o.a. plannen van de versterkte steden en een kaartje van het Land van Waas.

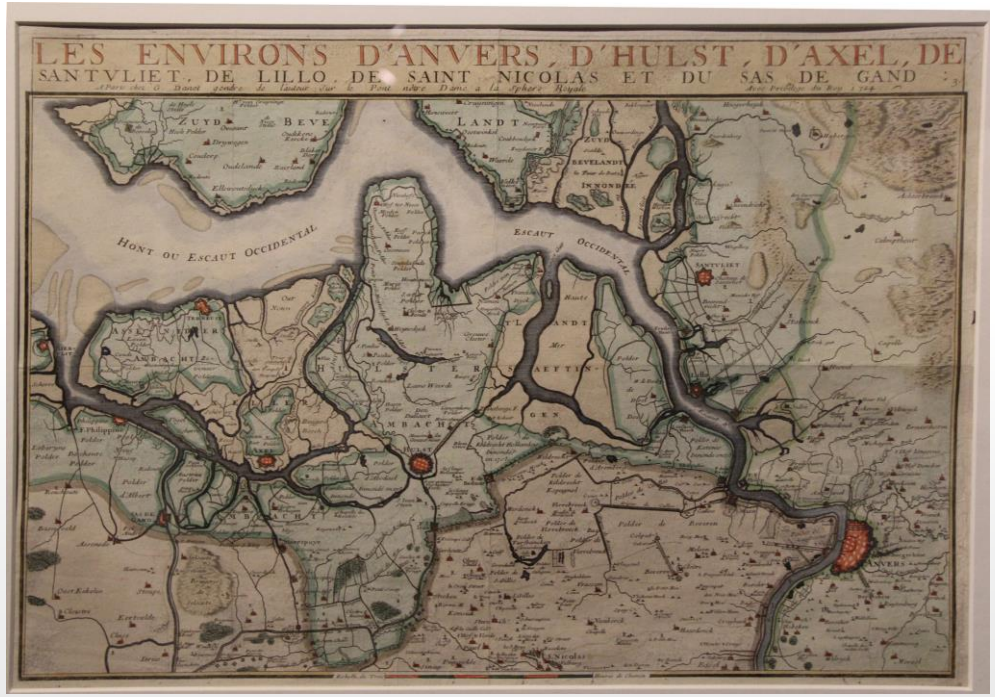

15. NICOLAS DE FER

Les environs d'Anvers, d'Hulst, d'Axel, de Santvliet, de Lillo, de Saint Nicolas et du Sas de Gand

Parijs, G. Danet, 1724

De expansiedrang van Lodewijk XIV is legendarisch. Hij wil Frankrijk uitbreiden tot aan de Rijn. Dat de Franse koning ook belangstelling heeft voor (kaarten van) de grensstreek met de Republiek spreekt voor zich.

De auteur van deze kaart is de Franse cartograaf Nicolas de Fer (1647?-1720). Hij brengt het in 1711 tot officiële geograaf van de Franse koning Lodewijk XIV en laat een indrukwekkend oeuvre van meer dan 600 kaarten na. Zijn dochter trouwt met uitgever en kaartenhandelaar Guillaume Danet. Na de dood van de Fer erft hij een deel van het fonds kaarten en plannen, die hij verder blijft uitgeven.

De polders van de Vier Ambachten zijn duidelijk ingekleurd. Er wordt ook verwezen naar de onderwaterzettingen in 1703.

16.
ANNA BEEK

Carte d'une partie de la Flandre etc ou l'on voit les Lignes que les François y ont faites depuis Gand jusque a l'Escaut avec plusieurs Forts êlevez depuis peu en ce pais la.

Den Haag, s.d. (1703-1710?)

De kaart geeft een precies beeld van de Franse linies in het Land van Waas, vertrekkend bij Roodenhuizen tot aan de Schelde. Op de kaart kan men zien waar de generaals Coehoorn (de vestingbouwer) bij fort Liefkenshoek en Sparr nabij Stekene de Franse linies doorbreken voor de Verenigde Republiek. Uiteindelijk komen de Spaanse Zuidelijke Nederlanden door de Vrede van Utrecht in Oostenrijks bezit.

Deze kaart wordt uitgegeven door Anna Beek (1657-1717), geboren Westerstee. Samen met haar echtgenoot Barent Beek runt zij een uitgeverij in Den Haag, waar zij topografische kaarten, plannen en prenten aan de man brengen. Na de dood van haar echtgenoot zet zij de zaak verder. Zij publiceert actuele kaarten en prenten over de Spaanse Successieoorlog (1701-1713). Wanneer Karel II van Spanje in 1700 kinderloos sterft, maakt Lodewijk XIV aanspraak op de erfenis van zijn kleinzoon Filips.

17. EUGÈNE FRICX

Carte particuliere des environs d'Anvers, Gand, Hulst, et de tout le Pays de Waes

1708

Van 1701 tot 1704 neemt de markies van Bedmar de landvoogdij waar. Op bevel van de Franse koning start hij met de bouw van een verdedigingslinie die zijn naam zal dragen. De Bedmarlinie is een deel van de Staats-Spaanse Linies. Tal van vestingstadjes, forten en linies worden in het grensgebied van Zeeuws-Vlaanderen en Vlaanderen aangelegd.

De verdedigingswerken spelen een belangrijke rol in de bepaling van de huidige grens tussen Nederland en België. Het traject van de Bedmarlinie in het Waasland loopt vanaf de Moervaart, via de Zuidlede naar de Stekense Vaart tot aan het Fort Sint-Jan. Vervolgens gaat de Linie door het natuurgebied De Stroopers, een restant van het Koningsforeest, via de Klingendijk richting Fort Bedmar aan de huidige Nederlands-Belgische grens. Het deel van de Linie tussen Moerbeke en Stekene ligt laag en komt geregeld onder water te staan. Op verschillende plaatsen worden schansen gebouwd zoals die van de Rode Moerpolder.

Eugène Fricx is op cartografisch gebied belangrijk omdat hij in het begin van de 18de eeuw als eerste in de Zuidelijke Nederlanden het maken en drukken van kaarten herneemt. Hij is de eerste die de Zuidelijke Provinciën, die onder Oostenrijks bewind komen, los van het noorden karteert.

18. COVENS EN MORTIER

Carte particuliere des environs d'Anvers, Gand, Hulst et de tout le Pays de Waes. Et le Marquisat du St. Empire

Amsterdam, Covens en Mortier, s.d. (1745?)

Covens en Mortier geven in 1745 een atlas uit, gebaseerd op het werk van Fricx (+ 1733), getiteld *Atlas des Pays-Bas. Sur la copie de Bruxelles par E.H. Fricx.* Waarschijnlijk komt deze kaart uit dit werk. In vergelijking met de originele kaart van Fricx is hier een grenslijn in de Schelde aangeduid. De titel is aangevuld met *Marquisat du St. Empire.*

Deze benaming slaat op het Markgraafschap Antwerpen, een oude geografische omschrijving, sinds de 11de eeuw een onderdeel van het Heilig Roomse Rijk rond de steden Antwerpen en Breda. Het wordt vermeld als territorium binnen de XVII Provinciën, maar is niet zelfstandig en behoort tot het hertogdom Brabant. Ook het Burggraafschap Gent (*Burgraviat*) wordt apart ingekleurd.

19. NICOLAS SULY

Carte Particuliere des environs d'une Partie des Limites en Flandre, entre les terres de S.M.I. et Catholicque et celle des Etats Generaux des Provinces Unies. Dressée sur les Traitez de Paix.

Levé par Nicolas Suly Capitaine et Ingenieur Commancé le 15 Fevvrier 1716 à Blanckenberg, et Fini le 30 May à L'ouverslacht.

Den Haag, H. Scheurleer, 1716

Op deze kaart zijn zowel de oude als de nieuwe grenzen aangeduid. De twee fragmenten horen in feite naast elkaar. Nicolas Suly, een militair ingenieur, heeft na zijn opmetingen een handschriftelijke versie van deze kaart getekend, die wordt bewaard in de Universiteitsbibliotheek van Gent.

20. HERCULE JOSEPH LOUIS TURINETTI

Deze kaart lijkt sterk op de kaart van Fricx (nr. 17).
Ook hier zijn verschillende grenzen aangeduid, nl.

P = grenzen van de Vrede van Munster
(1648, einde van de Tachtigjarige Oorlog): trekt de scheidingslijn tussen Zeeuws-Vlaanderen en het Waasland, de grens van de Republiek der Zeven Provinciën met de Spaanse Nederlanden;

Q= grenzen bepaald bij het garantieverdrag (*traité de guarantie*) tussen S.M.R.(oyale) en de Staten-Generaal;

R= grenzen van het verdrag van Antwerpen;

A-B tot O = grenzen van het verdrag van Den Haag (1698).

Carte particuliere des environs de Bruges d'Anvers Damme L'Ecluse et autres avec les nouvelle limites

Translaet Hercule, Joseph, Louis Turinetti, marquis van Prié, Grande van Spaignien, ... voor het Gouvernement van de Nederlanden

Gent, Augustinus Craet, 1720

21.
JEAN BAPTISTE DE BOUGE

Als generaal-majoor wordt Joseph de Ferraris in 1767 aangesteld tot algemene bevelhebber van de artillerie in de Oostenrijkse Nederlanden. Tijdens de jarenlange oorlogsverrichtingen heeft de Oostenrijkse legerleiding ondervonden dat er een nijpend gebrek bestaat aan bruikbare, recente en gedetailleerde kaarten van de Habsburgse erflanden. Ferraris krijgt de steun van de landvoogd voor het samenstellen van een gedetailleerde topografische kaart van de Oostenrijkse Nederlanden. Deze kartering gebeurt op vrij grote schaal (ongeveer 1:11 500) tussen 1771 en 1777, in opdracht van het keizerlijke hof van achtereenvolgens Maria-Theresia en Jozef II.
Nog geen decennium heeft Ferraris nodig om deze gekleurde handschriftelijke Kabinetskaart in drie exemplaren te realiseren.

(U ziet een fragment van deze kaart in de permanente opstelling in het museum).

Vertrekkend van de grootschalige Kabinetskaart construeert Ferraris een veralgemeende, éénkleurig gedrukte chorografische kaart, die hij in 1778 op de markt brengt onder de naam Carte marchande op schaal 1:86 400.

21.
JEAN BAPTISTE DE BOUGE

Nouvelle carte chorographique des Pays-Bas Autrichiens
(bladen II en III)

Brussel, 1789

Jean-Baptiste de Bouge (1757-1833) is de zoon van een legerchirurg. Na als cartograaf in dienst geweest te zijn bij J. de Ferraris, bevelhebber van de artillerie in de Oostenrijkse Nederlanden, publiceert J.B. de Bouge in 1789 te Brussel een atlas op een schaal 1:214 000 (bij benadering), duidelijk geïnspireerd door en gecompileerd uit de *Carte Marchande* (1780) van Ferraris. De schaal van deze atlas, die uit 16 bladen bestaat, is 2,5 keer kleiner dan die van de *Carte Marchande*.

22.
OUDE HEERLIJKHEID BEVEREN

Kaerte verbeeldende het getal en de ligging der gemeenten waerin de oude Heerlijkheid van Beveren zich uitstrekte

Handschrift, s.d. (kopie begin 19de eeuw)

De kaart geeft een schematisch beeld van het Land van Waas onder het regime van de aartshertogen Albrecht en Isabella (begin 17de eeuw). De meeste polders staan onder water. Verrebroek is omringd door water, Kieldrecht, Kallo en het kasteel van Beveren liggen aan de oever van het Verdronken Land. Kerken stellen de verschillende gemeenten voor en boven alles verheft zich de kathedraal van Antwerpen.

De kaart is een kopie uit de zgn. *Albums de Croy*, het register van het huis Arenberg, een belangrijke adellijke familie met veel grondbezit. Zo is de hertog van Arenberg ook heer van Beveren en bezit hij o.a. een belangrijke enclave op het grondgebied van Sint-Niklaas (denk aan de uitdrukking: aan de Beverse kant van de markt). Het boekdeel waarin Beveren is opgenomen wordt bewaard in de *Österreichische National-bibliothek* in Wenen.

Op de kaart wordt verwezen naar de bibliotheek van Jan Frans Van de Velde. Deze geestelijke, geboren in Beveren in 1743, is de laatste bibliothecaris van de universiteit van Leuven, voor alle colleges en universiteiten op bevel van de overheid in de Franse tijd worden gesloten. Hij bezit zelf een belangrijke verzameling boeken en handschriften, die na zijn dood wordt geveild. Sommige documenten zijn langs deze weg ook terechtgekomen in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

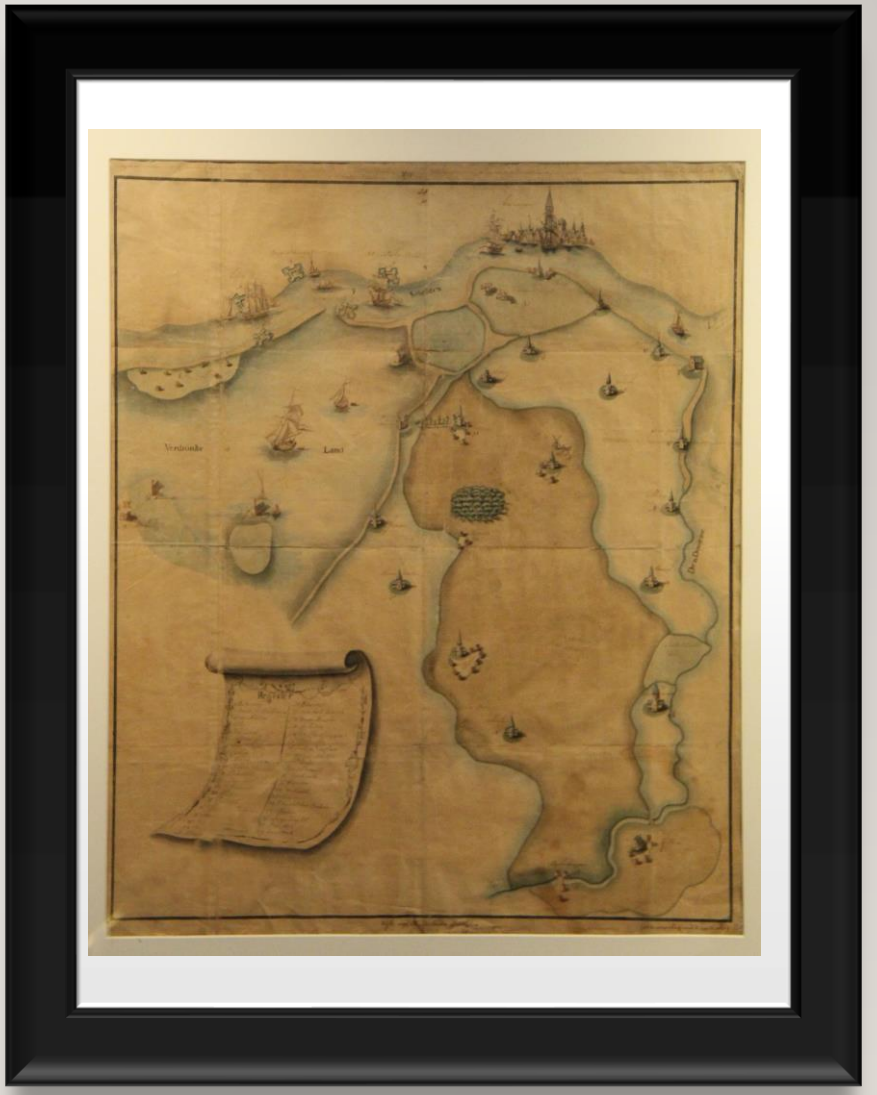

23.
JACOBUS J DU CAJU

Extract: Landen onder de Jurisdictie van Calloo, gelegen in den Polder van Doel

1792

23.
JACOBUS J DU CAJU

Extract: Landen onder de Jurisdictie van Calloo, gelegen in den Polder van Doel

1792

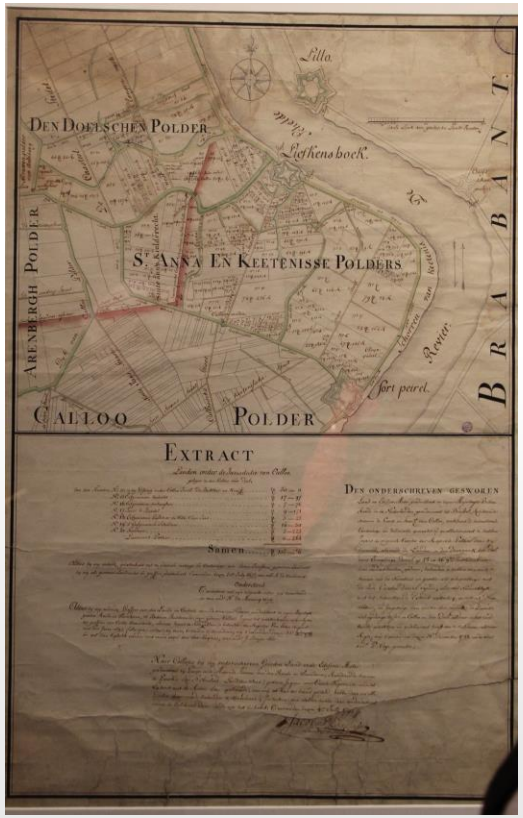

24.
JACOBUS J DU CAJU

Caerte figurative van eenige goederen gelegen onder de Mairie van St Nicolaas, in de Wyken Genaemd Den Beenaert ende Groot Klooster-land

1803

25.
PERCEELKAART STEKENE

Handschriftelijke perceelkaart (Bormtmeulenacker te Stekene)

18de eeuw

26. POPP

Historische kaarten hebben zelden een schaal groter of gelijk aan 1:10 000. Een uitzondering hierop zijn de plannen van de *Kadastrale atlas van België* die tussen 1842 en 1879 gepubliceerd wordt.
Dit titanenwerk is de verdienste van Philippe Christiaan Popp, die als oud-controleur van het kadaster de plannen realiseert van ongeveer 1.800 van de 2.566 toen bestaande gemeenten in de *Atlas cadastral de Belgique*. De ongekleurde kaart wordt eerst op schaal 1:7 500 en nadien op schaal 1:5 000 gedrukt. Enkele kleuren accentueren bepaalde grenslijnen.

De kadasterplannen zijn in België, net als in de buurlanden, ontstaan in het begin van de 19de eeuw. De overheid wou alle onroerende goederen in de ruimte situeren om er belastingen op te kunnen innen en om bij de registratie de percelen te kunnen benoemen.
Op kadasterplannen komen dus vooral nummers voor.

Atlas cadastral de Belgique... Plan parcellaire de la ville de Saint-Nicolas (Waes) avec les mutations

Brugge, B. Valckenaere et Cie, 1842-1879

Atlas cadastral parcellaire de la Belgique publié avec l'autorisation du Gouvernement, sous les auspices de Monsieur le Ministre des Finances

De ondertitel van deze bijhorende publicatie laat geen twijfel bestaan over het opzet: *Oorspronkelyke Kadastrale Legger of Alphabetische Lyst der Grondeigenaren, met omschrijving van derzelver Ongebouwde en Gebouwde Vaste Eigendommen; strekkende tot grondslag der jaerlijksche vaststelling van het belastbaer inkomen aen de grondbelasting onderhevig.*

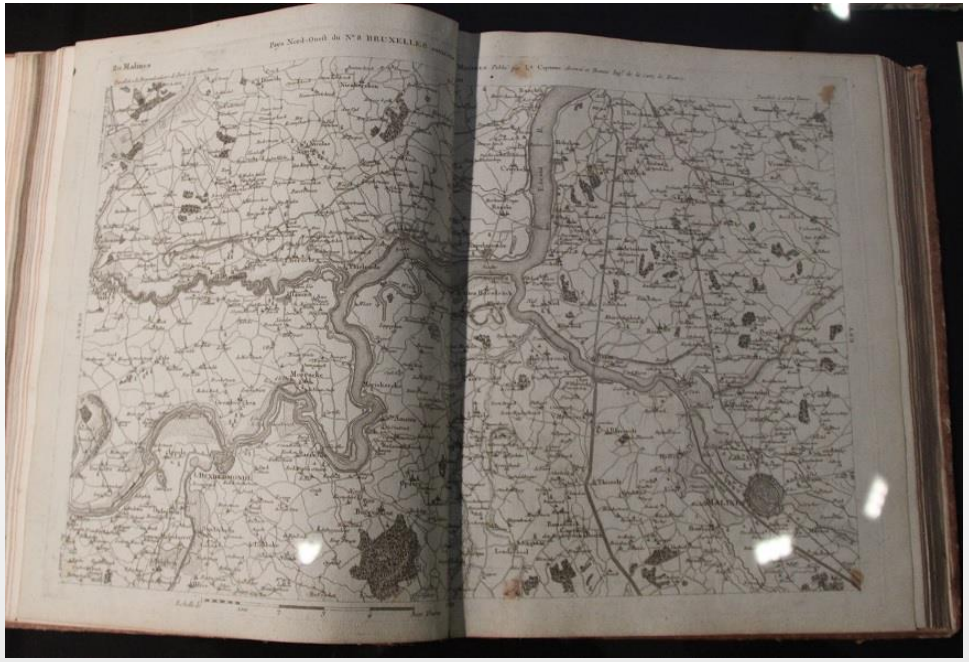

27.
LOUIS CAPITAINE

Carte chorographique de la Belgique dédiée a la Convention Nationale

1794

Louis Capitaine is de auteur van een heruitgave van de *Grande Carte de France* van Cassini waarbij hij een heruitgave van de kaart van Ferraris voegt. Op die manier kan hij de nieuwe Belgische departementen samen in kaart brengen. Het gaat om een compilatie: de kaarten zijn van minder hoge kwaliteit dan het bronmateriaal. Er zijn geen nieuwe terreinopmetingen aan voorafgegaan. Deze chorografische kaart van België wordt door Capitaine in samenwerking met Pierre-Grégoire Chanlaire (1758-1817) opgesteld aan het begin van het Franse bewind in België en gepubliceerd in 1794.

Capitaine reduceert de 25 bladen van de chorografische kaart van Ferraris tot 65 kwartbladen op schaal 1:88 450. Vooraan in de atlas zit een overzichtskaart met de bladindeling van de 65 kaarten die de grenzen van de toenmalige Franse departementen weergeeft. Op de kaarten zelf ontbreken deze grenzen en ook de politieke grenzen van het Ancien Régime (die door de Franse bezetting niet meer relevant zijn) worden weggelaten. De aanduiding van het wegennet gaat al in de richting van een bruikbare wegenkaart.

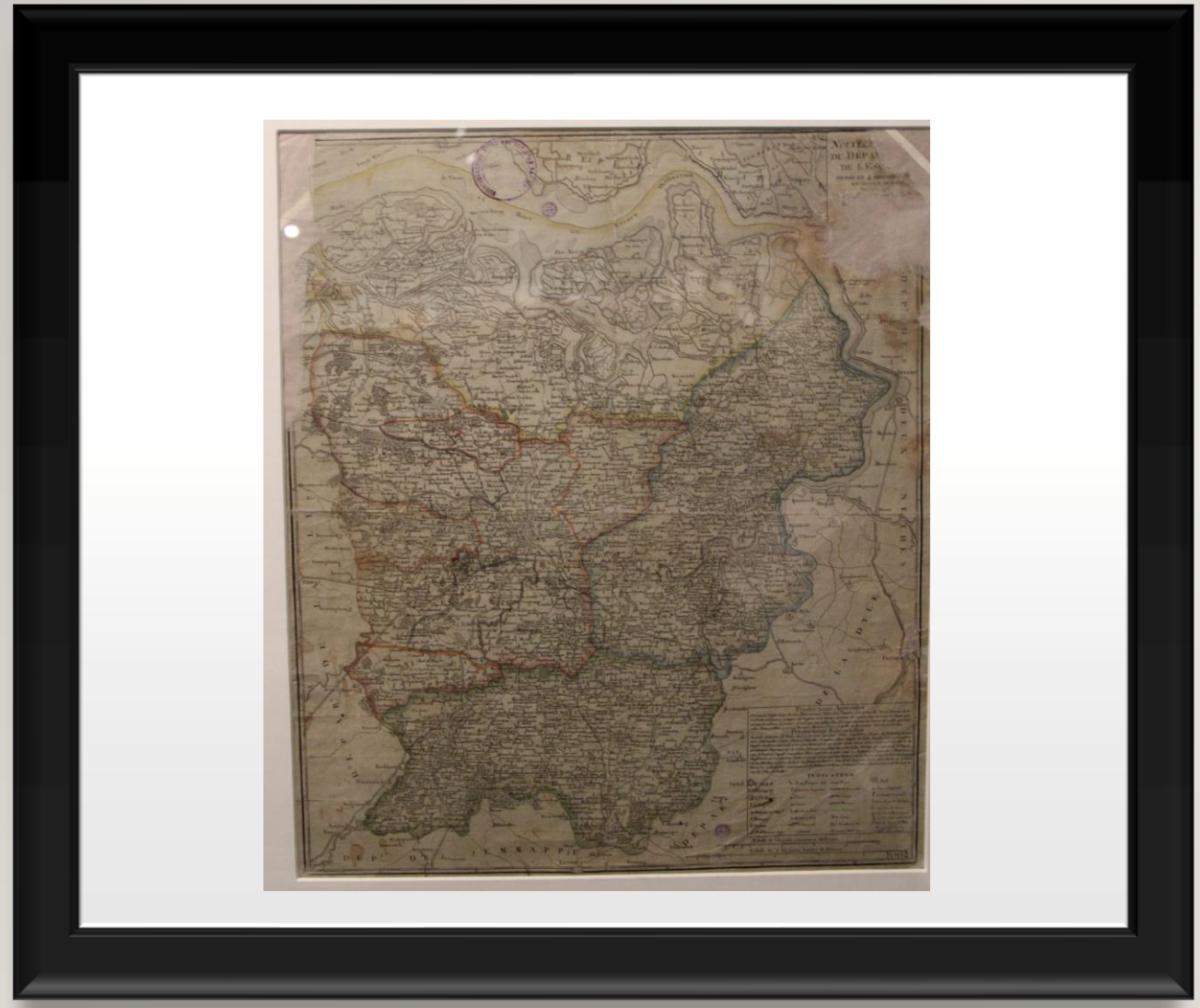

28.
PHILIPPE JOSEPH MAILLART

Nouvelle carte du département de l'Escaut divisée en 4 arrondissements et justice de paix

Brussel, Ph. J. Maillart et Soeur, (1800)

De namen van de belangrijkste plaatsen zijn verfranst. In een kader worden een aantal landbouw- en industriële producten opgesomd.

Na de Napoleontische oorlogen komt het Congres van Wenen (1814-1815) bijeen om de Europese toestanden te regelen. Het principe van de hereniging van noord en zuid wordt erkend. Willem I wordt koning der Nederlanden.

29.
VAN DEN BOGAERDE

Nieuwe Plaatsbeschryfkundige Kaart van het Distrikt St Nikolaas voorheen Land van Waas

1825

Kaart uit de periode van het Verenigd Koninkrijk, verschenen in de publicatie *Het district St Niklaas voorheen Land van Waas, Provincie Oost Vlaenderen.*

Koning Willem I legt zijn bestuursmodel op. Het arrondissement Sint-Niklaas wordt het 'Distrikt St Nikolaas'. Van den Bogaerde is de eerste districtscommissaris. Hij schrijft een eerste monografie over het Land van Waas. De kaart toont gemeentegrenzen, waterlopen, polders, kastelen, wijken, steengelagen enz. Vanaf 1823 mag in de Vlaamse provincies alleen nog het Nederlands gebruikt worden, dus alle toponiemen zijn opnieuw vernederlandst.

30. PHILIPPE VANDERMAELEN

Carte de la Belgique d'après Ferraris, Anvers (blad 9)

Brussel, Établissement Géographique de Bruxelles, 1831-1832

Philippe Vandermaelen (1795-1869) richt in 1830 een privé-onderneming op, het *Établissement Géographique de Bruxelles*, een instelling die kaarten produceert en o.a. ook een lithografische drukkerij omvat. Vijf jaar vóór de Belgische onafhankelijkheid geeft hij al zijn *Atlas Universel* in steendruk uit, gevolgd door de *Atlas de l'Europe*.

De afscheiding van België is voor Vandermaelen een commerciële voltreffer. Hij richt zijn activiteiten op nationale uitgaven. De jonge staat België beschikt niet over een geschikte volledige (en goedkope) kaart van zijn grondgebied. Om deze leemte te vullen geeft Vandermaelen al in 1831 een reproductie uit van de chorografische kaart der Oostenrijkse Nederlanden van Ferraris onder de titel *Carte de la Belgique d'après Ferraris augmentée des plans des six villes principales et de l'indication des routes, canaux et autres travaux exécutées depuis 1777 jusqu'en 1831*. Hij brengt er enkele wijzigingen op aan: de nieuwe administratieve grenzen in plaats van die uit de 18de eeuw, verbeterde schrijfwijze van plaatsnamen, aanduiden van openbare werken zoals wegen en kanalen.

31. PHILIPPE VANDERMAELEN

St Nicolas (kaartblad 13-3)

uit: Carte topographique de la Belgique dressée sous la direction de Ph. Vander Maelen, fondauteur de l'Établissement géographique de Bruxelles, à l'échelle de 1 à 20.000 en 250 feuilles

Brussel, Établissement Géographique de Bruxelles, 1846-1854

Vandermaelen realiseert met zijn *Etablissement géographique* een reeks van 250 topografische kaarten op schaal 1:20 000 waarmee hij het hele grondgebied van de jonge staat België bestrijkt, een indrukwekkende prestatie. Hij heeft goede contacten met de militairen van het officiële *Dépôt de la Guerre*, waarmee hij topografische gegevens uitwisselt. Op deze kaart zien we de spoorlijn Gent-Antwerpen die het aloude domein van Boonhem doorkruist, waar de wolspinnerij van de familie Janssens is gevestigd.

32.
NGI DÉPÔT DE GUERRE

Carte topographique de la Belgique. Feuille VII. Planchette n° 5 Kieldrecht. Planchette n° 6 Lillo.

tweede editie, schaal 1:20 000

Vandermaelen publiceert de eerste topografische kaart van België op de metrische schalen 1:80 000 en 1:20 000. Van 1851 tot 1873 verricht het *Dépôt de la Guerre* opmetingen van de eerste geodetische basissen voor de nieuwe triangulatie. Van dan af worden ook hoogtelijnen op de basiskaarten toegevoegd. De eerste vierkleurige basiskaart van België, gepubliceerd tussen 1865 en 1880, is een primeur voor die tijd. Tussen 1865 en 1949 zien drie edities op schaal 1:20 000 het licht.

Van de basiskaart kunnen maximaal drie keer elementen worden bijgewerkt en dan moet de productie opnieuw beginnen. Dus verschijnen er een beperkt aantal (2 of 3) herziene heruitgaven. Dit exemplaar van de kaart is opgemeten en genivelleerd in 1863; herzien in 1881 door onderluitenant Schelfhaut, gedrukt in 1882.

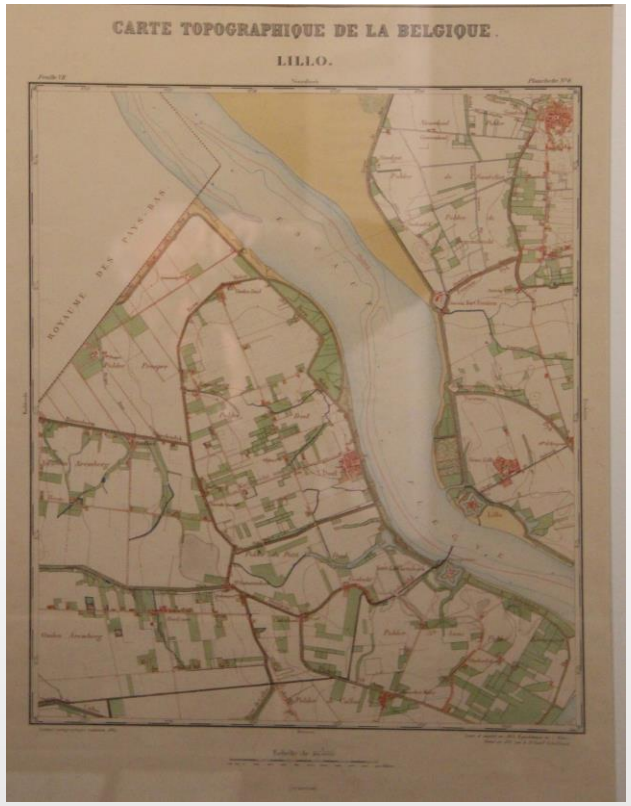

33. ANTWERP US ARMY MAP SERVICE

Antwerp (France and Belgium 1:50 000, sheet 33)

Kopie van een topografische kaart opgemeten in 1944 door de Amerikaanse *Army Map Service*.

34.
AERO SURVEY

Aero Survey, Sint-Niklaas

Orthofoto Temse – schaal 1:5000

1967

Topografische kaarten worden sinds 1947 gemaakt aan de hand van luchtfoto's. Vanwege het reliëf vertonen luchtfoto's vervormingen: verhevenheden worden vanuit een centraal punt (de cameralens) op een plat vlak (de film) geprojecteerd.

Tijdens de opnamen schommelt het vliegtuig ook. Daarom worden alle foto's eerst perfect gekalibreerd en meetkundig juist ingesteld ten opzichte van elkaar en ten opzichte van gekende paspunten op het terrein (gegeorefereerd). Dan worden ze samen gevoegd tot een groter geheel en zo bekomt men een orthofotokaart.

De orthofoto is metrisch nauwkeuriger dan een gewone luchtfoto en is bruikbaar als achtergrondinformatie en voor het opmeten van percelen. We zien duidelijk de voormalige scheepswerf van Boel, met een tanker in aanbouw, en de (toen enige) brug over de Schelde.

35. PIERRE VERMEIRE

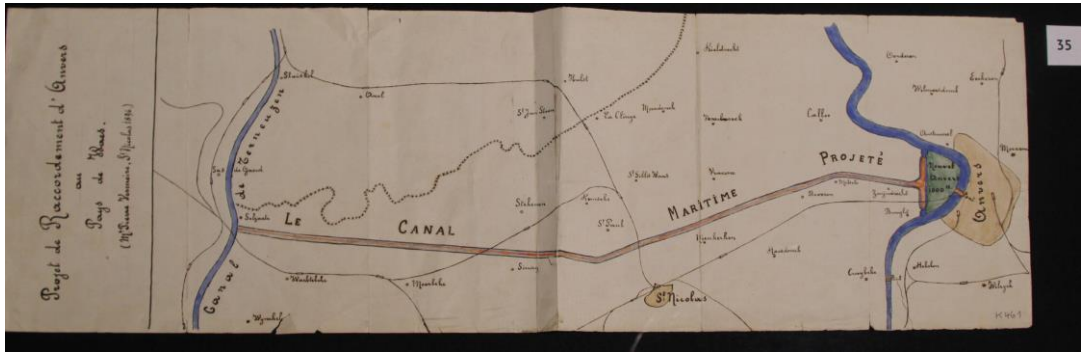

Van der Linden J., Dutordoir H., Vermeire G.
Voorontwerp eener vaart te graven door het Land van Waas die de Vaart van Terneuzen met de Schelde verbindt, met vertakking naar de stad Sint-Niklaas
Sint-Niklaas, Strybol-Vercruyssen, 1903

Van der Linden J., Dutordoir H., Vermeire G.
Avant-projet de canal d'évacuation et de navigation à créer à travers le Pays de Waes, avec embranchement vers la ville de Saint-Nicolas
Sint-Niklaas, Strybol-Vercruyssen, 1904

In 1892 publiceert Pierre Vermeire, voormalig mijningenieur, een studie over een mogelijke verbinding tussen de stad Sint-Niklaas en de Zeeschelde via de bouw van een kanaal. De haven van Sint-Niklaas is gepland ter hoogte van de Kazernestraat/Driekoningenstraat, om dan met een boog omheen Nieuwkerken, hetzij direct ten zuiden van Beveren of via Vrasene en noordelijk van Beveren-Melsele en Zwijndrecht op de Zeeschelde ter hoogte van Burcht aan te sluiten.

De argumenten pro zijn o.a. de waterbevoorrading, het nut voor de scheepvaart en de kans om de regelmatige overstromingen in de polders te vermijden.

Het kanaal zou economisch niet rendabel zijn, maar deze vaststelling geldt voor meerdere kanalen in België, aldus Vermeire. De hoofdingenieur van de provincie, Theodore Belpaire, reageert dat het project een hoge uitgave (170.000 fr.) betekent voor de staat, terwijl de opbrengsten (100.000 fr.) voor het Land van Waas zouden zijn.
Hij besluit dat het project niet haalbaar is.

Bijkomend argument tegen is dat nieuwe trafiek via deze waterweg ten koste zou gaan van de spoorlijn Sint-Niklaas-Antwerpen.

HET LAND VAN WAAS IN OUDE KAARTEN II

NA DE **CORONA CRISIS**
BENT U VAN HARTE
OPNIEUW WELKOM IN HET
MERCATOR MUSEUM:

U komt toch ook !

HET LAND VAN WAAS IN OUDE KAARTEN II

Een samenwerking van de KOKW en het SteM

Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas
het verleden draait altijd mee

STEM SINT-NIKLAAS

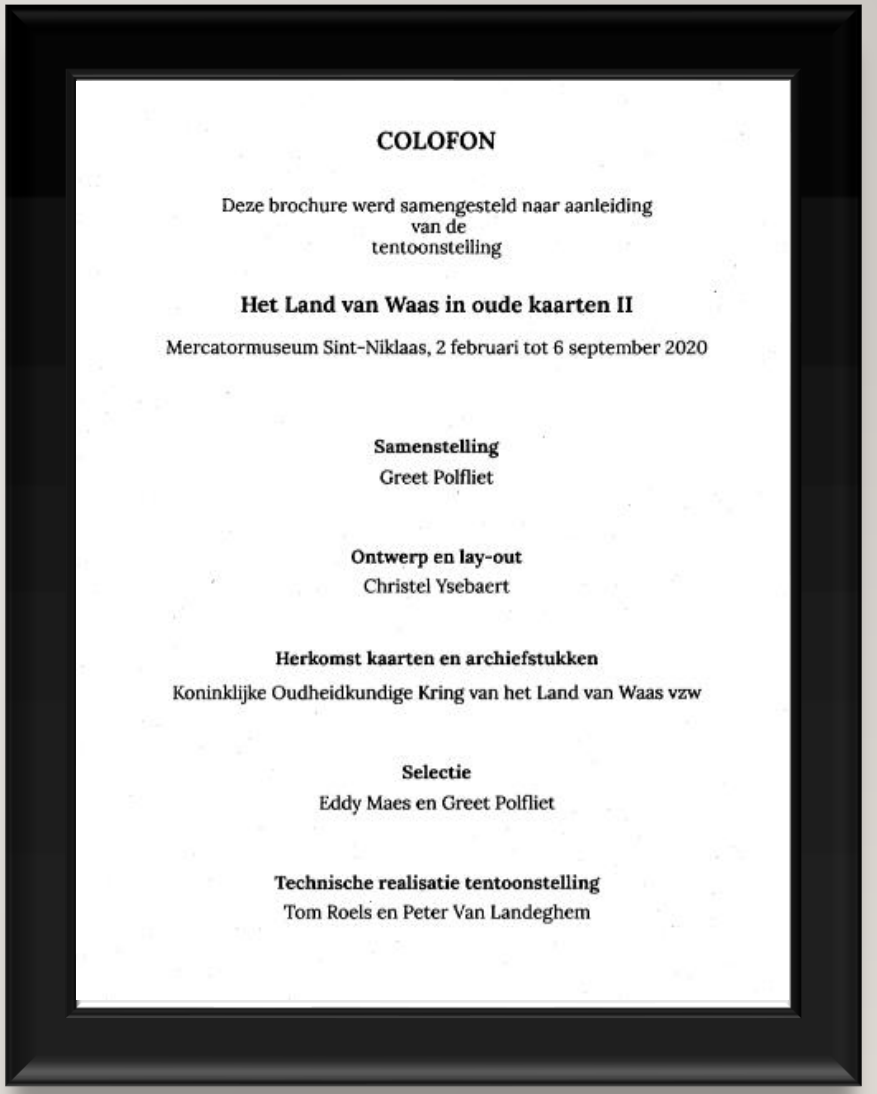

COLOFON

Deze brochure werd samengesteld naar aanleiding
van de
tentoonstelling

Het Land van Waas in oude kaarten II

Mercatormuseum Sint-Niklaas, 2 februari tot 6 september 2020

Samenstelling
Greet Polfliet

Ontwerp en lay-out
Christel Ysebaert

Herkomst kaarten en archiefstukken
Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas vzw

Selectie
Eddy Maes en Greet Polfliet

Technische realisatie tentoonstelling
Tom Roels en Peter Van Landeghem

Technische verwerking tot digitale tentoonstelling : Herbert Smitz KOKW